

«АЛ-ЭЪТИМОД» АСАРИДА ИЙМОННИНГ ВОЖИБ БЎЛИШИ ВА
УНИНГ МОҲИЯТИГА ОИД ҚАРАШЛАР ТАҲЛИЛИ

Маҳмудов Асрорхон Юсуфхонович

Ўзбекистон халқаро ислом академия

Исломишунослик 2- босқич магистранти

Ушбу мақолада Абул Баракот Ан-Насафийнинг «Ал-Эътимод» асарида зикр қилинган энг муҳим масалалардан бири - иймоннинг вожиб бўлиши ва унинг моҳияти тўғрисида маълумотлар келтирилган. Шунингдек, турли хил адашган фирқа-тоифаларнинг бу борадаги қарашлари ҳам келтирилиб, уларга қарши ишончли, манбаларга асосланган ҳолатда раддиялар берилган.

Калит сўзлар: *Абул Баракот Ан-Насафий, Ал-Эътимод, иймон, тасдиқ, мўътазиллий тоифаси.*

**АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ ОТНОСИТЕЛЬНО ОБЯЗАННОСТИ ВЕРЫ И ЕЕ
СУЩНОСТИ В ПРОИЗВОДСТВЕ "АЛЬ-Э'ТИМАД"**

В данной статье содержится информация об одном из важнейших вопросов, затронутых в труде Абул Бараката Ан-Насафи «Аль-Этимад» - обязанности веры и ее сущности. Взгляды различных еретических сект также цитируются и опровергаются против них в надежных случаях, основанных на источниках.

Ключевые слова: *Абул Баракат ан-Насафи, Аль-Этимад, вера, подтверждение, категория мутазилитов.*

**ANALYSIS OF VIEWS REGARDING THE OBLIGATION OF FAITH AND ITS ESSENCE
IN THE WORK OF "AL-E'TIMAD"**

This article contains information about one of the most important issues mentioned in Abul Barakat An-Nasafi's work "Al-Etimad" - the obligation of faith and its essence. The views of various heretical sects are also cited and refuted against them in reliable, well-sourced cases.

Key words: *Abul Barakat An-Nasafi, Al-Etimad, faith, confirmation, Mu'tazili category.*

Абул-Баракот ан-Насафий “Ал-Эътимод” асарида ўзидан олдинги муаллифлардан фарқли ўлароқ иймонга тааллуқли масалар мавзусини иймоннинг вожиблиги ҳақидаги фасл билан бошлайди. Бундай тартиб Шайх Абу Мансур ал-Мотуридийнинг “Тавҳид” китобида ҳам, Абул-Муъин ан-Насафийнинг илми каломга

бағишланган асарларида ҳам кузатилмайди. Фақат, Нуриддин ас-Собуний ўзининг “Ал-Кифоя” асарида мана шу тартибга риоя қилганини истисно қилишимиз мумкин.

Абул-Баракот ан-Насафий иймоннинг вожиблиги ҳақидаги фаслни қибла аҳли орасида иттифоқ қилинган масала билан бошлаб, сўнг ўзаро ихтилофли жиҳатларга эътиборни қаратган ҳолда мавзуни баён қилишга киришади.

Муаллифнинг зикр қилишига кўра Аллоҳ таолога иймон келтириш (қибла аҳли орасида) яқдиллик ила фарз ва Уни инкор этиш ҳаромдир. Лекин улар иймоннинг вожиблиги ақл биланми ёки самъ (яъни, пайғамбарнинг даъватини эшитиш) биланми, деган масалада ҳамда иймоннинг гўзаллиги, неъмат берувчи зотга шукр қилишнинг яхшилиги ва куфрнинг қабиҳлиги ақл билан билинадими ёки йўқми, деган масалада ихтилоф қилишди¹⁸.

Мулҳидлар, рофизийлар, мушаббиха ва хавориж тоифалари: “Ақл билан ҳеч нарса вожиб бўлмайди, иймоннинг гўзаллиги ва куфрнинг қабиҳлиги ҳам у билан билинмайди. Балки, бу фақатгина шарият орқали билинади”, дейишди.

Мўътазилалар: “Ақл иймонни ва неъмат берувчи зотга шукр қилишни вожиб қилади, нарсаларнинг гўзаллиги айнан унинг ўзи билан билинади ва ҳукмлар ҳалоиқнинг манфаати тақозо этадиган нарсага кўра собит бўлади”, дейдилар.

Бизнинг баъзи асҳобларимиз (яъни, мотуридийя таълимоти уламолари) айтдилар: “Ақл айрим нарсаларнинг гўзаллиги ва қабиҳлигини, иймон келтириш ва неъмат берувчи зотга шукр қилиш вожиблигини билиш хусусиятига эгадир”.

Бизнинг гапимиз билан мўътазилалар фикри орасидаги фарқ шуки, мўътазилалар, худди банда ўзининг феълларини ўзи пайдо қилувчидир, деб айтганларидек, ақлнинг ўзи мустақил равишда (иймонни ва шукрни) вожиб қилувчидир, дейдилар.

Бизнинг наздимизда ақл иймон ва шукрнинг вожиблигини билиш учун воситадир, вожиб қилувчи эса у Аллоҳ таолодир. Чунончи, пайғамбар иймон ва шукрнинг вожиблигини билдирувчи экани, вожиб қилувчи зот эса Аллоҳ таолонинг ўзи бўлганидек. Лекин пайғамбар воситачи вазифасини бажаради.

Ақл сабабли иймоннинг вожиблиги Абу Ҳанифа (роҳимахуллоҳ)дан ривоят қилинган. Дарҳақиқат, Ҳоким аш-Шаҳид “Ал-Мунтақо”да Абу Ҳанифа (роҳимахуллоҳ)нинг қуйидаги гапни айтганини зикр қилади: “Осмонлар ва Ернинг яратилганини, ўзи ва ўзидан бошқаларнинг яратилганини билатуриб, Яратувчисини билмасликда бирор кимса учун узр йўқдир”.

Ривоят қилинишича, Абу Ҳанифа (роҳимахуллоҳ) деди: “Агар Аллоҳ таоло бирор пайғамбарни юбормаганида ҳам халойиқ зиммасига У зотни ўз ақллари билан танимоқлик вожиб бўлур эди”. Аҳли сунна вал-жамоадан бўлган машойихларимиз

¹⁸ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 362-б.

хам шу фикрдалар. Ҳатто, Шайх Абу Мансур Мотуридий (роҳимахуллоҳ) ақлли ёш бола ҳақида, Аллоҳ таолони танимоқлик унинг зиммасига вожиб бўлади, деганлар¹⁹.

Мазкур гап Ироқ аҳлидан бўлган кўп машойихларнинг фикридир. Чунки балоғатга етган киши зиммасидаги вожиблик унинг ақли эътиборидандир. Агар ёш бола ҳам ақлли бўлса, зиммасига иймоннинг вожиб бўлишида худди балоғатга етган киши каби бўлади. Албатта, иккиси (яъни, ақлли ёш бола билан балоғатга етган киши) ўртасидаги тафовут фақатгина жуссанинг заиф ва кучлилигида холос. Рукнларни бажариш масаласида иккисининг фарқлинишида ҳеч шубҳа йўқ. Лекин, қалбга тааллуқли бўлган ишда иккиси фарқланмайди.

Кўп машойихларимиз айтадилар: “Ёш бола зиммасига у балоғатга етишидан олдин ҳеч нарса вожиб бўлмайди. Бунга Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг: **“Уч тоифа инсондан қалам кўтарилган: то эҳтилом бўлгунча (яъни балоғатга етгунча) ёш боладан...”**”, деган сўзларининг умумийлиги далил бўлади.

Шайх Абу Мансур роҳимахуллоҳ юқоридаги ҳадиси шарифни шариятнинг амалий масалаларига йўйганлар.

Ақлли ёш боланинг исломи саҳиҳ экани хусусида асҳобларимиз (яъни, мотуридий таълимоти уламолари) орасида ҳеч қандай хилоф йўқ.

Имом Ашъарий айтди: “Ақл сабабли ҳеч нарса вожиб ҳам бўлмайди, ҳаром ҳам бўлмайди. Лекин, ақл орқали айрим нарсаларнинг гўзаллиги ва қабиҳлиги билиниши жоиздир”. У кишининг наздида таклиф (яъни, бандалар зиммасига илоҳий бурчларнинг юкланиши)га оид жамики ҳукмлар самъ (яъни, пайғамбарнинг даъватини эшитиш) орқали қабул қилингандир. Бунга Аллоҳ таолонинг: **“Токи бирор пайғамбар юбормагунимизча азоблагувчи бўлмадик”** (Исро, 15) ояти далил бўлади. Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло бу оятда пайғамбар юбормасдан азоблашни инкор қилди. Агар феъл ақл орқали яхши ёки қабиҳ бўлганида, гарчи пайғамбарлар мавжуд бўлмасада азоблашнинг воқе бўлиши лозим бўлиб қолар эди.²⁰

Яна бир далил шуки, агар неъмат берувчига шукр қилиш ақлан вожиб бўлганида, албатта, у бирор фойда туфайли вожиб бўлар эди. Акс ҳолда бу беҳуда иш бўлиб қоларди, холбуки, беҳуда иш қабоҳатдир. Фойда эса ё Яратувчига қайтиши керак, ваҳоланки, У фойдадан муназзах. Ёки фойда бандага қайтиши керак. Бандага фойданинг қайтиши эса дунёда ёки охирада бўлади. Биринчиси (яъни, шукр келтиришнинг фойдаси бандага дунёда қайтиши) мумкин эмас. Чунки неъмат берувчига шукрни бажо келтиришнинг дунёдаги натижаси ҳеч бир фойдасиз жонни қийнашдир. Иккинчиси ҳам худди шундоқ (яъни, шукр келтиришнинг фойдаси бандага охирада қайтишини ўйлаш ҳам имконсиздир). Зеро, ухровий мукофотни идрок этишга ақл учун бирор йўл йўқ.

¹⁹ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 364-6.

²⁰ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 366-6

Биз мотуридийлар айтамыз: “Неъмат берувчига шукр келтиришнинг фойдаси – шукр келтирмаслик тақдирига кўра юзага келадиган азоб эҳтимолидан омонда бўлиш. Зотан шукр келтирмаслик тақдирига кўра юзага келадиган азоб эҳтимоли бор ишдир. Ўзидан хавфни бартараф этиш энг улуғ фойдалардандир. Қолаверса, биз вожибликдан, уни бажариш билан савобга, тарк этиш билан азобга лойик бўлинадиган ишни назарда тутмаяпмиз. Зеро, бу иккиси самъ (яъни, пайғамбарнинг даъватини эшитиш) орқали билинади. Балки, биз бу ўриндаги вожибликдан иймон келтиришнинг бир нав қувватли экани, ношукрликнинг бир нав хатарли экани ақлда собит бўлишини назарда тутаяпмиз. Шу даражадаки, ақл у иккиси борасида (яъни, иймон ва ношукрлик борасида) тарк этиш ҳам бажариш ҳам баробар эканига ҳукм қилмайди, балки, иймон келтириш бир нав мақтовни тақозо этишига, иймонни тарк қилиш бир нав ёмонловни тақозо этишига ҳукм қилади”.²¹

Абул-Баракот ан-Насафий иймоннинг моҳияти борасидаги фикрларини “иймон” сўзининг луғавий маъносини таҳлил қилиш билан бошлайди. Унинг луғавий маънолари ичида луғатшунос олимлар томонидан бир овоздан яқдиллик ила қабул қилинган “тасдиқлаш” маъносини зикр қилиб, унга Қуръон оятидан бир мисол келтиради. Сўнг иймоннинг калом илмидаги истилоҳий маъносини унинг мазкур луғавий маъноси билан боғлаган ҳолда очиқ беришга ҳаракат қилади. Абул-Баракот ан-Насафий иймон таърифида Абу Ҳанифа роҳимахуллоҳдан ривоят қилинган ва Абу Мансур ал-Мотуридий ихтиёр этган фикрга мойил эканини очиқ баён қилади. Сўнг иймон таърифидаги ихтилофли қарашларни зикр қилиб, бу масалада мотуридийлар маслаки тўғри ва устун эканига бир қанча далил ва ҳужжатларни келтириб ўтади.

Муаллиф таъкидлашча “иймон” сўзи луғатда “тасдиқлаш” маъносини билдиради. Аллоҳ таоло Юсуф алайҳиссаломнинг акалари ҳақида хабар бериб айтган: **“Гарчи биз ростгўй бўлсакда, сиз бизга ишонувчи** (яъни, бизни тасдиқловчи) **эмассиз”** (*Юсуф, 17*)²². Сўнг, ушбу қалб билан тасдиқлашдан иборат луғавий маъно Аллоҳ таоло учун банди зиммасига қатъий равишда вожиб бўлувчи иймон бўлиб, у (яъни, иймон) Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни у зот Аллоҳ таолонинг ҳузуридан келтирган хабарларда тасдиқлашдир. Зеро, иймонга берилган ушбу таърифда тасдиқлаш вожиб бўладиган барча ҳақиқатларни тасдиқ қилиш мужассамдир. Бас, унда Аллоҳга, Унинг фаришталарига, китобларига, пайғамбарларига, Охират кунига ва батафсил равишда иймон келтириш вожиб бўладиган барча ҳақиқатларга иймон келтириш бордир.²³

Демак, кимки Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни у зот Аллоҳ таолонинг ҳузуридан олиб келган хабарларда тасдиқласа, у инсон ўзи билан Аллоҳ таолонинг орасида мўминдир. Иқрор эса Ислом ҳукмларини жорий қилиш учун қўйилган шарт

²¹ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 367-6

²² Алоуддин Мансур. Қуръони Каримнинг ўзбек тилидаги изоҳли таржимаси –Т.: Шарк, 1992.

²³ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 370-6

ҳисобланади. Бу гап Абу Ҳанифа роҳимахуллоҳдан ривоят қилинган бўлиб, Шайх Абу Мансур ал-Мотуридий (роҳимахуллоҳ) ҳам шу фикрга юрган ва бу гап Имом Ашъарий (роҳимахуллоҳ)дан қилинган икки ривоятнинг саҳиҳроғидир.

Бунинг далили шуки, иймон куфрнинг зиддидир. “Куфр”нинг маъноси “ёлғонга чиқариш”, “инкор этиш” бўлиб, бу иккиси қалба бўлади. Шундай экан, иккисининг зидди бўлган нарса (яъни иймон) ҳам ана шундоқ бўлиши керак. Чунки икки қарама-қарши тушунчаларнинг ўрни бошқа-бошқа бўлган пайтда иккиси орасида ўзаро зиддият йўқ бўлиб қолади. Шунинг учун Аллоҳ таоло куфрни иймонга муқобил қўйиб айтди: **“Ким тоғутга куфр келтирса ва Аллоҳга иймон келтирса, дарҳақиқат, у энг мустаҳкам тутқични ушлабди”** (Бақара, 256).²⁴ Куфрдан мурод ёлғонга чиқариш, иймондан мурод тасдиқлашдир, бундан бошқа эмас. Бу эса иймон юқорида зикр қилинган маънода эканига далолат қилади.

Тил аҳлининг наздида иймон “тасдиқ”дан иборат экани собит бўлгач, кимки уни “маърифат” учун ном деб ҳисобласа, ҳақиқатда, у бир сўзни луғат жиҳатидан англашилган маъносидан бошқа маънога буриб юборган бўлади. Агар ана шу иш жоиз бўлганида, луғатдаги барча сўзларда бу иш жоиз бўлар эди. Ваҳоланки, бундай йўл тутишда луғатларни бекор қилиш ва самъий далолатларга эришишни йўққа чиқариш бор.

Бу билан Жаҳм ибн Сафвоннинг: “Албатта, иймон у маърифат (яъни, танимоқ)дир”, деган гапининг ботиллиги маълум бўлади. Аллоҳ таолонинг: **“Биз уларга Китоб ато этган кишилар у зотни (яъни, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни) худди ўғилларини таниганларидек танийдилар”** (Бақара, 146) оятига биноан аҳли китоблар Набий соллаллоҳу алайҳи васалламни таниганликлари, ҳолбуки, тасдиқламаганликлари туфайли мўмин бўлмаганликлари ҳам фикримизни тасдиқлайди.²⁵

Шунингдек, Абдуллоҳ ибн Саъид ал-Қаттоннинг: “Иймон у иқрордир, лекин қалб билан таниш ва тасдиқлаш шарти билан”, деган гапининг ботиллиги ҳам маълум бўлди. Аллоҳ таолонинг: **“...магар қалби иймон билан хотиржам бўлгани ҳолда мажбурланган киши бундан мустасно”** (Наҳл, 106) ояти иймоннинг ўрни тил эмас, қалб эканига далолат қилади.

Аҳли ҳадислар айтганидек амаллар иймондан бир бўлак эмас. Бу (яъни, амаллар иймоннинг бир бўлаги, деган) гап Молик, Авзоъий, аҳли зоҳир, Аҳмад ибн Ҳанбал роҳимахумуллоҳлардан ҳикоя қилинади. Чунки улар: “Иймон – у қалб билан тасдиқлаш, тил билан иқрор қилиш ва рукнларга амал қилиш”, деганлар.

Мўътазилалар наздида иймон жамики тоатларнинг номидир. Имом Фаҳриддин ар-Розий: “Амаллар иймон тушунчасидан ташқаридаги ишлардир”, деган.

²⁴ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. Таржима ва изоҳлар. Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: Тошкент ислом университети нашриёти. 2006.

²⁵ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 372-б.

Амаллар иймон номи остига кирувчидир, дегувчилар ихтилоф қилишди. Имом Шофиъий роҳимахуллоҳ: “Фосиклик иймондан чиқармайди”, деганлар.

Аммо, мўътазила ва хаворижларга келсак, уларнинг қоидаси узвийдир. Чунки улар: “Фосик иймондан чиқади”, дейишади. Сўнг, ана шундан кейин мўътазила ва хаворижлар ҳам ўзаро ихтилоф қилишди. Мўътазилалар айтди: “Албатта, фосик иймондан чиқади, лекин куфрга кирмайди. У икки манзила (яъни, иймон ва куфр) орасида бўлади”. Хаворижлар деди: “Албатта, фосик куфрга киради”.

Биз мотуридийларнинг далилимиз шуки, Қуръони каримнинг бир қанча ўринларида амаллар иймонга боғловчи орқали атф қилиб келтирилган. Аллоҳ таоло айтади: **“Шундай зотларки, улар ғайбга иймон келтирадилар, намозни қоим қиладилар ва Биз уларга ризқ қилиб берган нарсалардан инфоқ-эхсон қиладилар”** (Бақара, 3). **“Албатта, Аллоҳнинг масжидларини Аллоҳга ва Охират кунига иймон келтирган, намозни қоим қилган ва закотни берган ... зотларгина обод қиладилар”** (Тавба, 18). **“Албатта, иймон келтирган ва солиҳ амалларни қилган зотлар...”** (Буруж, 11). Маътуф маътуфун алайҳдан бошқа бўлади. Яна бир далилимиз шуки, иймон амалларнинг саҳиҳ бўлиши учун шартдир. Аллоҳ таоло: **“Ким мўмин бўлган ҳолида солиҳ амалларни қилса...”** (Тоҳо, 112) деган. Шарт ва маршрут ўзаро бошқа-бошқа нарсалар бўлади. Аллоҳ таоло айтган: **“... ва ораларингизни ислоҳ қилингиз. Агар мўмин бўлсангизлар, Аллоҳ ва Унинг Расулига итоат этингиз”** (Анфол, 1). Агар иймон саҳобалар наздида маълум иш бўлмаганида, бу бефойда шарт бўлиб қолар эди.

Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло иймон номи билан хитоб қилди, сўнг амалларни вожиб қилди. Бас, айтди: **“Эй иймон келтирганлар, сизларга рўза тутиш фарз қилинди”** (Бақара, 183). Бу ҳолат амал иймондан бошқа эканига ва иймон номи тасдиқнинг ўзига чегараланишига далилдир. Шунинг учун Аллоҳ таолонинг душманлари азобни ва умидсизликни ўз кўзлари билан кўрган пайтларида бошқа амалларга эмас, айнан тасдиққа шошилдилар. Фиръавнга ғарқ етганида у: **“Бану Исроил иймон келтирган Зотдан бошқа илоҳ йўқлигига иймон келтирдим ва мен мусулмонлардандирман”**, (Юнус, 90)²⁶ деган.²⁷

Юқорида келтирилган далиллар ва фикр-мулоҳазалардан шуни хулоса қилиш мумкинки, иймоннинг моҳияти тасдиқдан иборат экан. Бу эса айнан қалбнинг тасдиқи банданинг Охиратдаги нажотига – қачондир албатта жаннатга киришига ва Дўзахда мангу қолмаслигига сабаб бўлишини ифода этади. Тил билан бўладиган иқрор эса унинг бу дунё ҳаётида мусулмон сифатида эътироф этилиши учун шарт ўлароқ эътиборга олинади. Арконларни бажариш, солиҳ амаллар қилиш ва гуноҳлардан сақланиш иймоннинг рукни ҳам, шарти ҳам ҳисобланмаса-да, улар

²⁶ Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. Таржима ва изоҳлар. Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: Тошкент ислом университети нашриёти. 2006.

²⁷ Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътикод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мақтаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 375-6.

иймоннинг самараси бўлиб, унинг нури зиёда бўлишида, банданинг Дўзах азобидан кутулиб қолиши ва Жаннатдаги юксак мақомларга ноил бўлишида муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. Таржима ва изоҳлар. Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: Тошкент ислом университети нашриёти. 2006.
2. Абул-Баракот ан-Насафий. Ал-Иътимод фил-иътиқод. Дор ал-кутуб ал-мисрийя. –Қоҳира: ал-Мактаба ал-азҳарийя лит-турос. 2012. 362-б.